

РІВЕНЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Постановка проблеми. Ефективне функціонування соціально-культурної сфери сільських територій можливе за умови системного підходу до реалізації заходів з пріоритетних напрямів їх подальшого розвитку. Тому всі її компоненти повинні бути предметом єдиного, цілісного процесу управління та планування. Посилення державної підтримки та більш повне фінансове забезпечення функціонування об'єктів соціально-культурної сфери сільських територій сприятиме покращенню умов життя сільських мешканців, сприятиме розвитку малого підприємництва у галузях сільської соціальної інфраструктури й створенню додаткових робочих місць, розширенню асортименту та збільшенню якості послуг.

Соціально-економічна ситуація на селі вимагає заходів щодо передачі на місцевий рівень значної частини управлінських функцій з вирішення проблем соціально-економічного та науково-технічного розвитку, забезпечення вирівнювання рівнів розвитку сільських територій шляхом розробки та поєднання регіональних та цільових програм державної підтримки.

Стан вивчення проблеми. Питанням розвитку соціальної сфери, соціальної інфраструктури сільських територій присвячені наукові праці багатьох вчених-економістів, зокрема, О.А. Біттера, О.М. Бородіної, О.Г. Булавки, П.І. Гайдуцького, О.Ю. Єрмакова, М.М. Ігнатенка, С.М. Кваші, А.В. Ключник, Д.Ф. Крисанова, М.Ф. Кропивка, Г.І. Купалової, Ю.О. Лупенка, П.М. Макаренка, М.Й. Маліка, Л.О. Мармуль, О.О. Непочатенко, М.К. Орлатого, О.І. Павлова, К.В. Прокопишак, І.В. Прокопи, А.В. Руснак, П.Т. Саблука, В.К. Терещенка, І.Н. Топіхи, І.І. Червена, В.С. Шهبаніна, В.В. Юрчишина та ін. Разом з тим, особливості, рівні та напрями регіонального розвитку соціально-культурної сфери сільських територій досліджені ще не повною мірою.

Мета статті полягає у здійсненні оцінки сучасного стану та ефективності функціонування галузей соціально-культурної сфери в сільській місцевості регіонів країни, визначенні проблем та тенденцій розвитку, розробці заходів посилення державної підтримки.

Виклад основного матеріалу. Соціально-культурна сфера - це особливим чином територіально організована, історично конкретна, що відповідає способу виробництва сукупність видів діяльності і відповідних їм галузей виробництва, підприємств і суспільних відносин, які забезпечують поза власне виробництвом матеріальних благ задоволення особистого (індивідуального) споживання, необхідного для збереження життя населення, відтворення робочої сили і її продуктивного суспільного споживання.

За такого підходу вона виступає одночасно як соціально-економічна і як просторова категорія. Вона об'єднує надбудовні (освіта, охорона здоров'я, мистецтво, культура тощо) види діяльності; задовольняє не тільки фізичні, матеріальні, але й духовні потреби, які перебувають у сфері як виробництва, так і споживання життєвих засобів, тобто включена у всі сфери існування людини і у всі стадії процесу відтворення робочої сили[1]. Як економічна категорія соціально-культурна сфера відображає економічні суспільні відносини, що виникають між суспільством та його членами в процесі споживання ними специфічних благ для відтворення робочої сили та гармонійного розвитку людини.

Соціально-культурна сфера сільських територій забезпечує відповідні умови для суспільно необхідного рівня задоволення особистого споживання, узгодженого із загальним рівнем розвитку продуктивних сил і характером виробничих відносин. Ефективність її функціонування залежить від пропорцій між діяльністю із виробництва матеріальних благ та соціально-інфраструктурною діяльністю, накопичення і споживання,

масштабів розвитку галузей матеріального виробництва й соціальної інфраструктури.

На початок 2011 р. в Україні на території 10,3 тис. сільських рад налічувалось 28,5 тис. сільських населених пунктів, з них 1,2 тис. селищ і 27,3 тис. сіл, в яких проживало 14,3 млн осіб, або 31,3% всього населення. У середньому на одну сільську раду припадає три населених пункти, 4698 га господарської території, 1395 осіб постійного населення.

Характерна риса сільських поселень - нерівномірне розміщення по території України. Різні області характеризуються досить істотною відмінністю такого показника, як густина сіл, що дає уявлення про ступінь насиченості території поселеннями та рівень її заселення. Так, якщо на початок 2010 р. у Львівській області кількість сіл з розрахунку на 10 тис. сільськогосподарських угідь становила 15 од., Закарпатській - 13, Івано-Франківській -12, Житомирській -11, то у Херсонській - 3, Запорізькій, Луганській та Одеській - по 4 од [3].

За 1970-2010 рр. середній розмір населеного пункту зменшився від 685 до 504 осіб, або на 26,4%. Найбільше сільських населених пунктів сконцентровано у Львівській області - 6,5% (1850 од.), Полтавській - 6,4 % (1814 од.), Харківській - 5,9% (1680 од.), Житомирській - 5,7% (1613 од.); найменша частка - у Чернівецькій області - 1,4% (398 од.), Закарпатській - 2% (579 од.) та Херсонській - 2,3% (658 од.).

В останні роки триває процес розукрупнення сільських населених пунктів за чисельністю жителів. За даними останнього суцільного обстеження сіл, за 1990-2006 рр. частка сіл з чисельністю населення до 100 осіб збільшилась на 4,6%, водночас кількість сіл з чисельністю населення 200-500 осіб і більше зменшилась на 4,4%.

У сільській місцевості України залишилося менше чверті від тієї кількості підприємств побутового обслуговування, які функціонували у 1990 р. Сучасна мережа соціально-культурної сфери села охоплює 8,9 тис. дошкільних закладів, 13,25 тис. загальноосвітніх шкіл, 248 сільські професійно-технічні училища, 23 вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації та 118 – I-II рівнів акредитації, 16,5 тис. клубних закладів, 14,9 тис. бібліотек, 1,6 тис. демонстраторів фільмів, 0,5 тис. дільничних лікарень, 3,4 тис. амбулаторно-поліклінічних закладів, 14,9 тис. фельдшерсько-акушерських пунктів, 175 станцій швидкої допомоги, 270 стадіонів, 7,5 тис. спортивних залів, 42 плавальні басейни, 2,3 тис. стрілецьких тирів, 19,7 тис. спортивних полів і майданчиків. У сільській місцевості функціонує 13,4 тис. магазинів, 3 тис. кіосків, 7,5 тис. закладів ресторанного господарства, 10,9 тис. телефонних станцій. Сільський житловий фонд налічує 6,1 млн жилих будинків загальною площею 386,5 млн м² (табл. 1).

Сільські населені пункти мають недостатню мережу об'єктів соціального призначення, а в тих сільських населених пунктах, які її мають, продовжується скорочення кількості дитячих дошкільних закладів, шкіл, лікарняних закладів, підприємств побутового обслуговування населення. Майже половина сіл не мають шкіл та закладів охорони здоров'я, дві третини - дитячих дошкільних закладів, 40% - клубів і будинків культури.

Функціонування соціально-культурної сфери супроводжується недостатнім розвитком об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури сіл. Облаштування житлового фонду характеризується недостатньо розвинутою системою водопостачання, низьким рівнем забезпечення центральним опаленням, газом, гарячим водопостачанням, каналізацією тощо. У 2010 р. в Україні лише 27,1% житлової площі в сільській місцевості було обладнано водою, 23,2% - каналізацією, 36,1% - опаленням, 11,5% - гарячим водопостачанням [4].

**Наявність та динаміка об'єктів соціальної інфраструктури
у сільській місцевості України**

Об'єкти соціальної інфраструктури	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2010р. у % до 2005р.
Житловий фонд: кількість житлових будинків, млн од.	5,9	6,2	6,2	6,1	6,1	100,0
загальна площа, млн м ²	347,8	361,7	371,7	376,5	386,5	102,7
Дошкільні дитячі заклади, тис. од.	12,6	10,9	8,9	8,4	8,9	106,0
Загальноосвітні школи, тис. од.:	15,1	15,2	14,9	14,3	13,2	92,3
у тому числі: I ступеня	3,1	3,0	2,7	2,3	1,6	69,6
I-II ступенів	6,4	5,8	5,5	5,2	4,8	92,3
I-III ступенів	5,6	6,4	6,7	6,8	6,8	100,0
Спеціальні школи (школи-інтернати) та школи соціальної реабілітації, од.		104	95	94	93	98,9
Сільські професійно-технічні училища, од.	259	331	302	241	248	102,9
Вищі навчальні заклади, од.:	119	141	132	135	141	104,4
у тому числі: I-Прівнів акредитації	101	121	112	113	118	104,4
III-IV рівнів акредитації	18	20	20	22	23	104,5
Клубні заклади, тис. од.	21,0	19,8	17,7	16,8	16,5	98,2
Бібліотеки, тис. од.	18,7	18,0	15,7	15,1	14,9	98,7
Демонстратори фільмів, тис. од.	22,2	13,6	5,9	2,5	1,6	64,0
Культові установи, тис. од.	5,9	8,8	11,3	13,5		0,0
Лікарняні заклади, тис. од.	1,5	1,4	0,9	0,7	0,5	71,4
Амбулаторно-поліклінічні заклади, тис. од.	1,6	1,8	2,4	3,1	3,4	109,7
Фельдшерсько-акушерські пункти, тис. од.	16,4	16,4	16,1	15,5	14,9	96,1
Аптеки, тис. од.		3,0	3,2	1,6		-
Станції швидкої допомоги, од.		231	203	181	175	96,7
Стадіони, од.	517	300	297	293	270	92,2
Спортивні зали, тис. од.	8,1	7,8	7,7	7,8	7,5	96,2
Плавальні басейни, од.	66	50	50	40	42	105,0
Стрілецькі тири, тис. од.		4,2	3,6	2,9	2,2	75,9
Спортивні поля і майданчики, тис. од.	23,3	24,7	19,2	21,3	19,7	92,5
Футбольні поля, тис. од.			8,4	8,4	9,0	107,1
Магазини, тис. од.	60,5	48,2	33,5	19,0	13,4	70,5
Кіоски, тис. од.		3,5	3,6	2,9	3,0	103,4
Заклади ресторанного господарства, тис. од.	18,3	10,9	10,2	8,1	7,5	92,6
Телефонні станції, тис. од.	9,9	10,4	10,8	11,0	10,9	99,1

Скорочення мережі об'єктів соціальної інфраструктури сільських територій, не відповідність їх за якістю європейським стандартам, низький рівень кадрового забезпечення свідчить про подальше поглиблення негативних тенденцій у соціально-культурному середовищі на селі.

Основними соціально-економічними проблемами розвитку сільських територій залишаються неналежне життєзабезпечення сільського населення та руйнація сільської соціально-культурної сфери, суттєве зниження для сільського населення доступності суспільно необхідних послуг соціально-культурного призначення, руйнування соціальної і, зокрема, інженерної інфраструктури поселень.

Щодо змін у функціонуванні соціально-культурної сфери сільських територій спостерігаються наступні тенденції: кожне друге сільське домогосподарство потерпає від незабезпеченості населеного пункту послугами швидкої медичної допомоги та відсутності в ньому закладів, які надають побутові послуги, кожне третє - від відсутності поблизу житла медичної установи та регулярного щоденного транспортного сполучення. Знижується доступ до якісної середньої освіти, насамперед у віддалених районах сільської місцевості, що поглиблює розрив у рівні освіти між жителями міст і сіл, випускниками повних і мало комплектних шкіл. Частка населення у віці 6 років і старше, яке не має навіть початкової освіти, в сільській місцевості майже вдвічі вища, ніж у містах.

Практично кожне друге сільське поселення країни досі позбавлене закладів освіти, тоді як школярі з малих сіл здебільшого самотужки добираються до загальноосвітніх установ, розташованих на відстані понад пішохідну або й транспортну доступність; 15,5 % учнів у сільській місцевості проживають на відстані понад 3 км від школи. Транспортom з них забезпечені 91,5 % (за програмою «Шкільний автобус» - 67,4 %).

Незадовільний стан благоустрою сільського житлового фонду: більшість (2/3) сільських будинків побудовано з недовговічних матеріалів (дерево, саман тощо), і лише третина будинків - з цегли. До 1970 року на селі збудовано 67,7% житлового фонду, з 1971 по 1990 роки - 27,1%, і тільки 5,2% - за останні 15 років. Із загального числа житлових будинків 4,2% (264,0 тис.) використовувались сезонно, 6,0% (375,4 тис.) залишилися порожніми.

Незадовільним є забезпечення водопроводом, каналізацією, центральним опаленням і гарячим водопостачанням. Зовсім не забезпечені: центральним опаленням 43,3% населених пунктів, 31,5% - водопостачанням, 38,8% - каналізацією, 47,5% - природним газом, 15,6% - скрапленим газом, 7,8% - телефоном. Отже, на сьогодні важливомаксимально зберегти наявну мережу об'єктів соціальної інфраструктури та соціально-культурної сфери сіл з поступовим нарощуванням та оновленням їх потенціалу[2].

Державна підтримка та виділення бюджетних коштів на розвиток соціально-культурної сфери повинна передбачати всі заходи активізації та взаємодії державних і приватних інститутів щодо її функціонування. З метою деаграризації та збереження природного середовища сільських територій виділення державних коштів має спрямовуватися насамперед на розвиток соціально-культурної та інституційної інфраструктури села. Зокрема, це стосується фінансування освіти на селі, у т. ч. реалізації програм підвищення кваліфікації учителів, комп'ютеризації шкіл і забезпечення їх необхідними транспортними засобами, поліпшення медичного обслуговування мешканців сільських територій, розвитку мережі сільських бібліотек тощо.

Висновки. На сьогодні важливомаксимально зберегти наявну мережу державних медичних закладів з поступовим нарощуванням потужностей та переорієнтацією на діагностично-профілактичну діяльність; відкрити заклади первинної медико-санітарної допомоги в селах людністю більше 500 осіб, де відсутні медичні установи та які розташовані на відстані понад 3 км від поселень, де такі заклади функціонують. У галузі побутового обслуговування сільського населення пріоритетними заходами є: надання жителям села широкого спектру послуг, посилення впливу сервісу побутових послуг, підтримка функціонування побутових об'єктів шляхом кооперації коштів підприємств і організацій, що діють на території сільських рад.

Першочерговими заходами, які необхідно здійснити для розвитку власне галузей культури є забезпечення прав людини на культурний розвиток, який сприятиме формуванню обізнаної особистості у всіх напрямках культури, духовному збагаченню людини, справляє вплив на повноцінне культурне проведення вільного часу; збереження та забезпечення функціонування існуючої мережі закладів культури; переобладнання під заклади культури тих приміщень, які не використовуються, та створення закладів малих

форм у придатних для цього приміщеннях у селах з числом жителів понад 500 осіб.

Пріоритетними напрямами державної підтримки розвитку соціально-культурної сфери сільських територій є підтримка розвитку державних і приватних соціально-культурних об'єктів; формування й удосконалення нормативно-правової бази щодо їх розвитку; стимулювання ефективного використання прибутку, інших відрахувань приватних об'єктів соціально-культурної сфери та коштів населення; надання коштів державного бюджету та забезпечення пільгового оподаткування соціально-культурних об'єктів; розширення повноважень сільських та селищних рад щодо формування власних доходів від оподаткування для розвитку соціально-культурної сфери сільських територій.

Анотація

У статті проаналізовано організаційно-економічні чинники формування соціально-культурної сфери сільських територій, досліджено ефективність функціонування галузей соціальної інфраструктури, визначено проблеми та тенденції розвитку соціально-культурної сфери села.

Ключові слова: чинники, ефективність, соціально-культурна сфера, рівень розвитку, управління.

Аннотация

В статье проанализированы организационно-экономические факторы формирования социально-культурной сферы сельских территорий, исследована эффективность функционирования отраслей социальной инфраструктуры, определены проблемы и тенденции развития социально-культурной сферы.

Ключевые слова: факторы, эффективность, социально-культурная сфера, уровень развития, управление.

Abstract

The article analyzes the organizational and economic factors shaping the socio-cultural sphere rural investigated the efficiency of social infrastructure sectors, identified issues and trends in the socio-cultural sphere village.

Keywords: factors, efficiency, socio-cultural sphere, the level of development management.

Список використаної літератури:

1. Гринько О.В. Оцінка диференціації розвитку соціальної інфраструктури сільських територій/ О.В. Гринько // Інноваційні процеси економічного і соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід // Тези доповідей V Ювілейної міжнародної конференції молодих вчених та студентів. – Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2012. – 327 с.
2. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://lig zakon.ua>.
3. Статистичний збірник “Соціальні індикатори рівня життя населення”/ Відп. за випуск І. В. Калачова. – К.: Держкомстат України, 2012. – 203 с.
4. Статистичний щорічник України за 2011 р.: Стат. збірник / Державна служба статистики України: [За ред. О.Г. Осауленка]. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. – 560 с.